

УДК 272/279-1“713”(045)

<https://doi.org/10.31516/2410-5325.060.08>

Е. В. Мараховська, кандидат філософських наук, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків
germanova_de_diaz@yahoo.com
<https://orcid.org/0000-0003-4737-175X>

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗАХІДНОХРИСТІАНСЬКОЇ ТЕОЛОГІЇ ДОБИ ПОСТМОДЕРНУ

Визначено основні принципи сучасної західнохристиянської теології, проаналізовано найзначніші теологічні течії західного християнства, окреслено загальні тенденції розвитку теології, досліджено проблему взаємодії сучасної науки та богословської думки доби постмодерну. Виявлено причини кризового стану традиційних теологічних проєктів, які репрезентують ще середньовічні доктринальні засади. Проаналізовані спроби теологів ХХ ст. подолати протиріччя між християнством і сучасним світом, що виникли внаслідок розвитку сучасної науки й культури.

Ключові слова: *теологія, наука, гуманізація теології, модернізація теології, екуменізм, теологічні парадигми, теологічний фундаменталізм, лібералізм, фемінізм, квір-теологія, секулярна теологія.*

Э. В. Мараховская, кандидат философских наук, доцент, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ОБЩИЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЗАПАДНОХРИСТИАНСКОЙ ТЕОЛОГИИ ЭПОХИ ПОСТМОДЕРНА

Определены основные принципы современной западно-христианской теологии, проанализированы наиболее значимые теологические течения в западном христианстве, очерчены общие тенденции развития теологии, исследовано проблему взаимодействия современной науки и богословской мысли эпохи постмодерна. Выявлены причины кризисного состояния традиционных теологических проектов, которые представляют еще средневековые вероучительные основания. Проанализированы усилия теологов ХХ в. по преодолению противоречий между христианством и современным миром, которые произошли благодаря развитию современной науки и культуры.

Ключевые слова: *теология, наука, гуманизация теологии, модернизация теологии, екуменизм, теологические парадигмы, теологический фундаментализм, либерализм, феминизм, квир-теология, секулярная теология.*

E. V. Marakhovska, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

GENERAL TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF WESTERN CHRISTIAN THEOLOGY OF THE POSTMODERN ERA

The aim of the article is to identify strategies for the development of modern Western Christian theology, which is to find a way out of the crisis of the Christian worldview.

Research Methodology. The article is based on a synthetic methodology that combines culturological, philosophical and historical methodology. The current state of the Western Christian theology reflects the general tendencies of the development of Christian religion and the spiritual sphere in general, therefore, it is advisable to use the humanitarian methodology in the study of theology.

Results. The study demonstrated the development of Western Christian theology in the twentieth century. Theology is not just a special science; it reflects the general tendencies of the development of the spiritual sphere of a certain period of development of the mankind. The author provides evidence for the issue of demythologization of Christianity and, as a consequence, the issue of harmonizing relations between religion and modern science. The author of the idea of demythologization R. Bultman came from the dialectical theology, insisting on the elimination of various metaphysical systems from Christianity and the return to the simple (existential) faith. R. Bultman showed that it was the faith of the first Christians that led to the development of the mythological component in Christianity and that for the faith it was necessary to get rid of numerous Christian myths. Theologians–adherents of modern science propose not to refuse the idea of the evolution of nature, but to understand the creation of the world of God as an evolutionary process that continues to this day. An important trend in the development of modern theology is its secularization, which consists in identifying opportunities for the coexistence of secular society and culture and Christianity, and overcoming the contradictions between them. The secularization of theology also means the study of theologians not only of the problems of the divine sphere, but also of purely secular problems that arise in the process of the real life of people. A significant trend in the development of theology is also its ecumenical movement, which is to seek the ways of cooperation between religions and confessions of the contemporary world. Such tendencies in the development of theology will continue to develop alongside conservative tendencies that may be marginalized.

Novelty of the study is to summarize the development trends in the modern Western-Christian theology and to identify the significance of theological projects in the process of overcoming the general crisis of Christianity.

The practical significance. The material of the article can be used in teaching the courses on the history of Christianity and the history of theology.

Keywords: *theology, science, the humanization of theology, theology of modernization, ecumenism, theological paradigms, theological fundamentalism, liberalism, feminism, queer theology, secular theology.*

Постановка проблеми. У сучасному світі активно поширюються ознаки глибокої кризи християнства, зокрема його західних гілок — католицизму та протестантства. Найзначніші ознаки кризових тенденцій у західному християнстві такі: поступове звільнення від церковного впливу особистого та суспільного життя вірян, утрата церквою політичних прав у більшості західних країн, зменшення кількості практикуючих вірян та недостатня зацікавленість молодих людей долученням до лав духівництва. Не тільки християнська догматика, але й

морально-етичне вчення християнства (особливо в його католицькій формі) сучасна наука та суспільство нищівно критикують. Нині переосмислюються такі теми: сенс і мета людського життя, що є добром та що є злом, причини гріховності людини, чи можуть десять заповідей та заповіді блаженства бути дороговказом сучасній людині в її щоденному житті, як людині знайти справжнє щастя й покликання тощо. На думку Папи Іоана Павла II людство перебуває на початку нової цивілізації, яка послугуватиметься новою етикою – дехристиянізованою та індивідуалістично-релятивістською. Серйозною проблемою, яка постала перед християнством у другій половині ХХ ст., є деміфологізація, незбіг біблійно-креаціоністської картини світу й постулатів сучасної науки.

Усі ці кризові явища спричинили виникнення теологічних проєктів, в яких намагалися надати нового змісту традиційним християнським засадам чи обґрунтувати нові явища в житті людини сучасного світу. Загалом західна теологічна думка як традиціоналістського, так і ліберального напрямів має на меті захистити християнство в умовах нищівної критики його сучасною культурою, довести спроможність християнства задовольнити екзистенційні запити людства.

Мета статті — виявити загальні тенденції розвитку сучасної західно-християнської теології та тих теологічних трансформацій, що зазнали постмодерністського впливу на християнську думку сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження західної теології набувають розвитку в межах філософії, релігієзнавства та культурології, що зумовлює їх синтетичність. Зазвичай перше місце тут належить релігієзнавцям — слід відзначити праці відомих вітчизняних дослідників: А. Колодного, Ю. Чорноморця, П. Сауха, В. Лубського, В. Єленського, П. Яроцького, у яких ґрунтовно проаналізовано розвиток християнської релігії в сучасному світі, зокрема конфесійної теології. У царині філософського та культурологічного досліджень сучасної християнської думки плідно працюють В. Суковата, А. Т. Щедрін, Г. Д. Панков та ін. Важливий внесок у дослідження зазначеної проблеми здійснюють також вітчизняні науковці молодшої генерації — Р. Соловій, Л. Стасюк та ін. Так, у ґрунтовній праці Р. Соловія «Церква, яка виникає» детально описані духовні трансформації сучасності, що спричиняють виникнення новітніх духовних стратегій у християнстві (Пикок, 2004).

У зарубіжному сегменті дослідження останніх років привертає увагу ґрунтовна праця американців Стенлі Гренца та Роджера Олсона «Богослов'я та богослови ХХ століття», у якій розвиток богословських ідей розглядають як чергування іманентних і трансцендентних припущень побутування божества в людській історії (Гренц и Олсон, 2011).

Вагомий внесок у популяризацію сучасної християнської думки належить Біблійно-богословському інституту св. апостола Андрія Первозваного, який перекладає та друкує великими тиражами першоджерела — праці видатних представників філософської та конфесійної теології ХХ ст. Зокрема назвемо розвідку англіканського теолога А. Пікока «Богослов'я в століття науки», у якій автор аналізує виклик природничих наук теології та розвиток теології у відповідь на цей виклик. Пікок, як і багато інших теологів, намагаються поєднати, а не протиставити науку (природничі науки) і християнське богослов'я (Кокс, 1995).

Як відомо, проблема осмислення процесу порівняння науки та релігії (богослов'я) актуальна й нині, вона стає однією з найвагоміших богословських проблем.

Існує також значний сегмент публікацій, в яких характеризується розвиток західної теології як суто кризовий, як наслідок загальної кризи західного християнства. До таких праць належать статті відомого дослідника А. М. Данненберга, котрого занепокоює той факт, що провідні сучасні західні мислителі критикують концепцію метафізичного буття Бога й відмовляють церкві в монополії на тлумачення текстів сучасними науковцями, так і широкими суспільними колами.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, сучасний стан християнства, особливо в західному світі, можна визначити як кризовий. Цю кризу спричинив, на думку багатьох мислителів минулого й сучасних дослідників, бурхливий розвиток природничих наук, суттєво змінивши християнську картину світу, сформовану ще за часів Середньовіччя.

Як слушно зазначив ще на початку 40 рр. ХХ ст. один із провідних західних теологів Рудольф Бультман, картина світу, у якій світ поділяється на три частини: «Посередині знаходиться земля, над нею — небо, під нею — пекло. На небі перебувають Бог та небесні істоти, янголи, підземний світ — пекло, місце страждань», — уже не потрібна сучасній людині. Картина світу суттєво змінилася. Тому перед християнським богослов'ям постає важливе завдання змінити у своєму віровченні архаїчні уявлення про світобудову, точніше сказати, змінити вектор досліджень — звернутися до суто людської, екзистенційної проблематики, показати, що саме християнство може адекватно відповісти сучасній людині на нагальні проблеми її існування. Перший крок у цьому напрямі здійснив у ХХ ст. Р. Бультман, висловивши думки у невеликій за обсягом, але важливій праці «Новий Завіт та міфологія». Перед дослідником постала проблема деміфологізації основних євангельських подій, пов'язаних із життям, смертю й воскресінням Ісуса Христа. Мислитель

поставив за мету виявити історичні (ті, що насправді колись відбулися) та міфологічні компоненти новозавітної історії. Р. Бультман доводить: більшість подій, описаних у Новому Завіті, є міфологією, що підкреслює їх значущість для обґрунтування віри в Ісуса Христа. Слід зазначити, що проблема історичного Ісуса постала перед ученими ще наприкінці ХІХ ст. Історико-критичний метод, який набув поширення з тих часів у біблеїстиці, зокрема новозавітних дослідженнях, змінив раніше цілісну картину життя Ісуса Христа. Дослідники вказали на незбіг уявлень різних авторів новозавітних текстів. Учені вже не могли ототожнювати історію життя Ісуса й картину його життя, висвітлену в Євангеліях. Ця зміна поглядів призвела до певних труднощів для богословів: що вважати істиною — Христа, ідеї котрого проповідують у Новому Завіті, чи реальну історичну постать, яка стала його прототипом.

Ліберальні течії в західній теології, відповідно до ідей Ф. Шлаєрмахера, котрий пропагував пріоритети релігійного почуття в проповіді вічних істин, актуалізували необхідність і можливість історичної реконструкції постаті Ісуса Христа. Проте спроби повністю відтворити справжнього Ісуса виявилися безуспішними, на що і звернуло увагу немало теологів початку ХХ ст. Постать Христа, описана в Євангеліях, є тією постаттю, яку проповідує Церква, і тільки її можна достеменно вивчити. Р. Бультман також негативно ставився до спроб віднайти історичного Ісуса. Він уважав, що на євангельському образі Спасителя нашаровано стільки елліністичних ментальних форм, які настільки вплинули на новозавітних авторів, що відтворити історичного Ісуса практично неможливо. Більше того, автори Євангелій фокусують погляд не на історичному Ісусові, а на Христі віри, і саме ця версія Ісуса має першочергове значення для вірян. У житті Ісуса, на думку Р. Бультмана, для релігійних людей важливі не деякі подробиці, а те, що саме через Ісуса Бог урятував людство. І нині проблеми, які намагався вирішити дослідник, є актуальними для західної теології. Христологія є однією з найцікавіших галузей християнської думки. У цій царині працюють як католицькі, так і протестантські автори. Звісно, перше місце тут посідають католики завдяки багаторічній богословській діяльності Й. Ратцингера, префекта Конгрегації врівнення Католицької Церкви, потім Папи римського, нині Папи — емерита. У своїй праці «Вступ до християнства» (1968 р.) він проголошував, що саме євангельський Ісус, котрого пропонують деміфологізувати Р. Бультман та інші автори, є справжнім, і саме цей образ деміфологізує уявлення елліністичного світу про богів, героїв та сакральний світ. В останні роки Й. Ратцингер намагається вирішити амбітне завдання — відтворити образ Ісуса, поданий у Новому Завіті, що, на думку теолога, є найдостовірнішим першоджерелом. У його книзі

«Ісус із Назарету» висвітлено життя Христа — від дитинства (що зазвичай не зацікавлювало дослідників) до смерті й воскресіння. Книга Й. Ратцингера стала своєрідним бестселером, явищем масової культури, оскільки адресована широкому загалові — як вірянам, так і атеїстам, чого, можливо, і не планував автор. Стрижнем твору Й. Ратцингера є ідея про те, що образ Ісуса, поданий у Євангеліях, справжній, він не потребує історичної реконструкції й деміфологізації, хоча автор загалом і не заперечує історико-критичного методу. Ісуса, на думку теолога, необхідно розглядати не з позиції сучасної культури, а згідно з уявленнями культури його часу. Саме так можна віднайти справжнього Христа. Для Й. Ратцингера не існує дихотомії — людина Ісус і Христос віри. Для нього це одна постать, причому Христос віри і є справжнім Ісусом Христом. Така тенденція протидії деміфологізації існує в традиціоналістських колах західної теології й зазвичай втілюється в доктринальних документах Католицької церкви.

Водночас навіть у традиціоналістських колах як католиків, так і протестантів, поширюється тенденція тлумачення особистості Ісуса, його народження, смерті й воскресіння в суто людському контексті. Аргументи за представники цих кіл віднаходять саме в постанові Халкідонського Собору (542 р.), де, як відомо, зазначено: «Ісус — у всій повноті є образ людини». Цей вислів можливо розуміти як те, що Ісус Христос є цілковито й повністю людиною. А якщо це так, то він народився від людей (батьком визначається св. Йосип), Ісус мав погляди й мислення згідно з культурою свого часу, помер справжньою смертю. Підкреслення суто людської природи Ісуса Христа має величезний богословський зміст, оскільки свідчить для всіх, хто шукає Бога: можна настільки тісно бути в єднанні з Богом, що стати рівним йому.

Іншою значною тенденцією розвитку західної теології є пошук шляхів взаємодії науки (природничих наук) і християнства, радше віднадження такої наукової методології, за допомогою якої можна унаочнити певну обмеженість науки щодо вирішення найскладніших питань існування Всесвіту й людини. Так, англіканський священник і теолог А. Пікок зазначає, що природничі науки у своїх дослідженнях явищ природи, живих організмів на певному етапі стикаються з такими таємницями, які розгадати не може. Зазвичай богослови, котрі не можуть обґрунтувати взаємодію сучасної науки та релігії, часто оперують поняттям таємниці, де сфера таємничого, нерозгаданого і є, на їхню думку, сферою діяльності Бога, а не об'єктивних природних законів. Як відомо, один з постулатів сучасних природничих наук — це еволюційне вчення. Серед теологів сучасності існує фундаменталістський напрям, представники якого закликають до буквального тлумачення текстів Святого

Письма про створення Всесвіту й людини. Проте більшість теологів, навіть традиціоналістів, не тільки не заперечують ідею еволюції живих організмів та природний вибір, а й стверджують: саме випадковість за-родження життя була спланована Богом, здійснювалася згідно з його волею (Пікок, 2004, с. 41–86).

Переосмислюється сучасними західними теологами також традиційне теїстичне розуміння Бога. Так, англіканець А. Пікок вважає, що необхідно збагатити усталений образ Бога досягненнями сучасної науки. Він не втаємничує того факту, що між сучасною наукою й богослов'ям існують значні протиріччя, і богослови інколи мають великі труднощі, доводячи правильність біблійних істин. Виходом із цієї скрутної ситуації може бути, на думку А. Пікока, впровадження в теологію й у християнську свідомість не тільки ідеї розвитку природи, еволюції, а й поняття про розвиток Бога, розвиток його діяльності в створеному ним світі. «Бог створює безперервно, Бог – вічний, постійний Творець. У цьому аспекті Бога слід розглядати як поєднаного зі створеним часом безперервного Творця» (Пікок, 2004, с. 121). Такий Бог, котрий постійно творить, є іманентним, він діє в процесі природного розвитку Всесвіту і за допомогою цих природних законів (Пікок, 2004, с. 121).

Таким чином, сучасна теологія суттєво підриває ідею трансцендентного Бога, вважає його частиною природних процесів. Принагідно зазначимо, що така тенденція існує в західній теології ще з 60 рр. ХХ ст., коли немало богословів започаткували радикальний теологічний проєкт – «теологію смерті Бога». Основним його постулатом є ідея про історико-культурну смерть Бога, і християнам необхідно прийняти це як факт і формувати своє життя не за принципами біблійного теїзму, а на базі сучасної науки й секулярної культури. У цьому теологічному проєкті важливими є праці Г. Ваханяна (1957 р. «Бог помер»), П. ван Бурена (1965 р. «Секулярний сенс Євангелія», стаття «Християнська освіта *post mortem Dei*»), Р. Альтицера, В. Гамільтона. Так, ван Бурен упевнений, що секулярні принципи правильні для сучасної людини. Традиції секулярної теології продовжив американський протестантський теолог Гарві Кокс, котрий у 1965 р. надрукував книгу «Світське місто» («*The Secular City*»), де розглянув теологічні аспекти секуляризації та урбанізації західної культури. Г. Кокс переконує читачів, що Бог присутній не тільки в релігійному, але й у світському житті людини. Його не слід обмежувати суто духовною сферою, необхідно дозволити йому діяти й у світській. Тому християни не повинні боятися світської культури, уникати її, а мають долучатися до її процесів (Кокс, 1995).

Ідеї секулярної теології є основою інших теологічних проєктів др. пол. ХХ ст., що знаменують антропологічний переворот у богослов'ї.

Перехід від теїстичної (догматичної) до гуманітарної, навіть політичної проблематики, є найвизначнішою тенденцією розвитку сучасної західної теології. У цій царині існує розмаїття теологічних проєктів, кількість яких невпинно збільшується. Загалом плюралізація теології є важливою тенденцією її розвитку. Сучасні теологічні версії акцентують на проблемах соціальної рівності людей: «чорна» теологія — расової рівності, «теологія визволення» — майнової рівності, «феміністична теологія» — гендерної рівності, «квір-теологія» — рівності сексуальних орієнтацій.

Важливе місце в політичній теології відведено проблемам політичного життя й політичного розвитку.

Усі ці течії так чи інакше протистоять традиціоналістським напрямом у західному християнстві. Так, традиціоналістськи налаштований Папа Іоан Павло II суворо критикував і фактично звів нанівець доволі поширену в латиноамериканському регіоні теологію визволення, розвінчавши її спробу соціального трактування біблійних текстів. Він доволі скептично ставився й до феміністської теології, хоча й наголошував на майже космічному призначенні жінки (Енцикліка «Гідність жінки»). Можна сказати, що численні теологічні вчення — спроба модернізувати християнство, долучити його до контексту сучасної культури. Усі ці напрями ідейно різномірні, проте їх об'єднує прагнення не обмежуватися канонічним християнством, переосмислити усталені принципи його вчення. Будь-яка теологічна школа ґрунтується на одному з аспектів християнства та створює свою концепцію на критиці чи, навпаки, підкресленні значення цих аспектів. Зрештою всі явища життя людини мають певні теологічні виміри, які можна теологічно осмислити.

Висновки. Таким чином, основними тенденціями розвитку сучасної західно-християнської теології є: плюралізація теологічних проєктів, антропологізація теології, посилення секулярного вектора теології, залучення до формування теологічних доктрин досягнень сучасних природничих наук; переосмислення образу трансцендентного Бога, посилення іманентизму; деміфологізація новозавітної христології; теоретичне обґрунтування екуменізації християнства.

Список посилань

- Колодний, А. (Ред.). (2000). *Академічне релігієзнавство: підручник* (с. 421–463, 737–767). Київ: Світ знань.
- Бульман, Р. *Новый Завет и мифология. Проблема демифологизации новозаветного провозвестия*. Взято из http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/bibliologia/Article/bultm.php.
- Гренц, С. и Олсон, Р. (2011). *Богословие и богословы XX века*. Черкассы: Коллоквиум.

- Данненберг, А. Н. (2013). Тупики «постсекулярного». Новейшие философско-теологические концепции как выражение кризиса западного христианства. *Портал Богослов.Ru*. Взято из <http://www.bogoslov.ru/text/3430693.html>
- Кокс, Х. (1995). Мирской град. *Секуляризация и урбанизация в теологическом аспекте*. О. Боровая и К. Туровская (Пер. с англ.). Москва: Издательская фирма «Восточная литература».
- Пикок, А. (2004). *Богословие в век науки. Модели бытия и становления в богословии и науке*. Москва: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея.
- Соловий, Р. (2014). *Появляющаяся церковь. Евангелическое христианство перед вызовом постмодернизма*. Черкассы: Коллоквиум.

References

- Kolodny, A. (ed.). (2000). *Academic Religious Studies: A Textbook* (pp. 421-463, 737-767). Kyiv: Svit znan. [In Ukrainian].
- Bultmann, R. *New Testament and Mythology. The problem of demythologization of the New Testament proclamation*. Retrieved from http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/bibliologia/Article/bultm.php. [In Russian].
- Grents, S. and Olson, R. (2011). Theology and theologians of the twentieth century. Cherkassy: Colloquium. [In Russian].
- Dannenberg, A. N. (2013). Deadlocks «post-secular.» The latest philosophical and theological concepts as an expression of the crisis of Western Christianity. *Portal of the bogoslov.ru*. Retrieved from <http://www.bogoslov.ru/text/3430693.html>. [In Russian].
- Cox, H. (1995). Worldly city. *Secularization and urbanization in the theological aspect*. O. Borovaya and K. Turovskaya (Translated from English). Moscow: Publishing Firm «Vostochnaya literatura». [In Russian].
- Peacock, A. (2004). *Theology in the Age of Science. Models of being and becoming in theology and science*. Moscow: The Biblical and Theological Institute of St. the Apostle Andrew. [In Russian].
- Solovyi, R. (2014). *The emerging church. Evangelical Christianity before the challenge of postmodernism*. Cherkassy: Colloquium. [In Russian].

Надійшла до редакції 16.03.2018 р.